

UUSIN VIRSTANPYLVÄS SUOMALAISEN VIITTOMAKIELEN 150-VUOTISELLA TAIPALEELLA

Suomalaisen viittomakielen perussanakirja. Päätoimittaja Anja Malm. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 104. Julkaisijat Kuurojen Liitto ry ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. KL-Support Oy, Helsinki 1998. 798 s. ISBN 952-9883-17-X.

Kun 21-vuotias Carl Oscar Malm perusti yksityisen kuurojenkoulunsa Porvooseen vuonna 1846, se merkitsi myös viittomakielisen yhteisön alkua Suomessa. Kuuro Malm oli lähetetty lapsena yhdeksitoista vuodeksi Ruotsiin Manheimin (sittemmin Manillan) kuuromykkäin ja sokeiden oppilaitokseen, missä viittomakieli oli ollut opetuskielenä 1800-luvun alkukymmeniltä; ruotsia käytettiin kirjoitus- ja kirjakielenä. Viittomakielellä opetettiin niin maailmanhistoriaa kuin tähtitiedettäkin ja sillä toimitettiin säännöllisesti jumalanpalveluksia Tukholman Kuninkaallisessa kappelissa. (Malm 1852: 76, Wichmann 1913a: 16–17.)

Malm kuvaili silloisen viittomakielen varantoa näin:

Sanoja täysaististen kielessä vastaa täydellisesti merkit viittomakielessä [– –] [joilla] tuodaan ilmi koko joukon merkkejä esim. [valikoima artikkelissa luetelluista 94 viittomasta:] rakastaa, kunnioittaa, tuomita, nöyrä, kuuluisa, epärehellinen, itserakkaus, maailmanrakkaus, sisäinen tarkotus, vastaavaisuus, korkeudenjumala, viattomuus, henkimaailma, öljypuu, vety, painolaki, vetovoima, yhdensuuntainen, sähkömagnetismi, seitsemänheteinen, solu, patenssi, perinnöttömäksi tekeminen, manaus, jankkoaura y.m. mitä rajatto-

mimmin vaihdellen moninaisimman hienoin vivahduksin, joten viittomakieli kohooa samalla [po. samalle] tasolle kuulokielen kanssa. (Malm 1852: 64 – 65.)

Malm pystyi hyvin vertailemaan viittomakielen ja puhuttujen kielten ilmaisumahdollisuuksia, sillä hän luki ja kirjoitti aikalaistensa mukaan erinomaisesti ruotsia, englantia, ranskaa, saksaa ja hiukan suomea (Hirn 1913: 101–102, Wichmann 1913b: 23).

Tuon ajan viittomakieltä on jäljellä kuvatallenteinakin, sillä toinen Malmin ensimmäisistä yksityiskoulun oppilaista, myöhemmin kuurojen opettajana toiminut ja valokuvaajana tunnustusta saanut D. F. Hirn laati 1900-luvun alussa vaimonsa Marian kanssa (Malmin ensimmäisiä oppilaita hänkin) kirjaset *De dövstummas åtbördsspråk i Finland – Kuuromykkäin viittomakieli Suomessa I–III*. Hirnin tavoitteena oli kuvata noin 1 000 viittomaa »av. C. O. Malm i Finland införda åtbördsspråket» sekä esitellä myös uudisviittomia (Hirn 1910: 3–4). Näitä ei ehditty enää painaa: Hirnin kuoltua julkaistujen viittomien määrä jäi 344:ään.

Sanakirja oli tehty varsinkin niitä kuuroja ajatellen, jotka eivät enää päässeet osalliseksi viittomakielisestä opetuksesta (Hirn 1910: 3). Malmin kuoleman jälkeen (1863)

nimittäin puhumisen ja puhutun kielen opetus oli saanut kuurojen oppilaitoksissa yhä tärkeämmän sijan. Ja kun kuurot, Malmilta oppinsa saaneet ensikieleltään viittomakieliset opettajat vähitellen syrjäytettiin epäpätevinä, katkesi myös viittomakielen täysivaltainen viljely kuurojen sivistystoimessa. (Wallvik 1997: 103–142). Tällä vuosisadalla viittomakieltä käytettiin muutamissa (viittoma- ja kirjoituskouluissa, puhekouluissa voitiin viittoa vain vapaa-ajalla, usein rangaistuksen uhalla. Siitä tuli arkinen kotikieli; institutionaalisenä kielellä se toimi yhteisön sisällä, esim. kuurojen yhdistysten kokouksissa. Viittomakielen arvostus heikkeni viittomakielisten itsensäkin parissa niin, että vielä pari vuosikymmentä sitten monet kuurot ja kotona viittomaan oppineet kuurojen kuulevat omaiset häpesivät viittoa julkisesti.

Eräänlainen käänne viittomakielen hyväksymisessä tapahtui 1970-luvulla, kun opetuksessa alettiin käyttää yksittäisiä viittomia ns. totaalikommunikaatio-metodissa, jossa hitaahkosti ääneen puhuen tuotettiin melko satunnaisesti puhevirran sanoja vastaavia viittomia. (Ks. esim. Wallvik 1997: 213–215). Vähitellen viittomakieltä alettiin opettaa vieraana kielellä, se alkoi näkyä televisio-ohjelmissa; viittomakielen tulkkeja alettiin kouluttaa, ja 1980-luvun alussa aloitettiin viittomakielen kielitieteellinen tutkimus. Tämän vuosikymmenen puolesavälissä viittomakielen käyttäjät otettiin huomioon jo Suomen Hallitusmuodossa (Laki 969, 14 §), ja vihdoinkin vuonna 1998 aloitettiin viittomakielisille tarkoitettu yliopistollinen luokanopettajakoulutus.

Hirnin vihkosten jälkeen kesti puoli vuosisataa, ennen kuin seuraavat sanakirjat ilmestyivät: 2 200 viittomaa sanallisesti kuvaava *Viittomakielen sanakirja* vuonna 1965 ja noin 3 000 viittomaa sisältävä *Viittomakielen kuvasanakirja* kymmenisen vuotta myöhemmin. Molemmat oli laadit-

tu viittomakieltä opiskelevia varten suomenkielisen hakusanaston pohjalta. Varsinkin jälkimmäisestä sanakirjasta alkoi monen (kielenopiskelija)polven ajan kestänyt dispersio viittomakielisten kieli-intuition ja kuulevien kirjanoppineiden kesken. Kuvasanakirjassa on nimittäin aikakaudelleen tyypillisiä, viittomakieltä holhoavia ja sitä »parantelevia» neologismeja ja usein semanttisesta kentästään harkitsemattomasti irrotettuja viittomia, sillä yhtä (suomen kielen) hakusanaa otettiin vastaamaan vain yksi viittoma.

Viittomakielen kuvasanakirja on viime vuoteen asti toiminut kaikkien tähänastisten tulkkipolvien ja viittomakieltä opiskeleiden koodeksina. Siihen on valitettavasti ollut pakko turvautua, koska vähäisten oppimateriaalien lisäksi muunlaista, kaikkien tavoitettavissa olevaa deskriptiota viittomakielestä ei ole ollut saatavana. Vasta vuonna 1998 kymmenen vuotta kestäneen tutkimus- ja toimitustyön tuloksena julkaistiin *Suomalaisen viittomakielen perussanakirja*, jonka päätoimittajana on ollut enteellistä sukunimeä kantava leksikografi Anja Malm.

Uuden perussanakirjan merkitystä ja painoarvoa ei voi käsittää vertaamalla sitä entiseen. Siihen on pyritty tallentamaan äidinkielisten tietoa viittomakielestä tieteellisiin premisseihin tukeutuen, ja teos on Hirnin sanakirjan tavoin tarkoitettu ensisijaisesti kieliyhteisölle itselleen. Mutta koska yksikielistä viitottua sanakirjaa ei kaikille saatavissa olevin teknisin keinoin ole vielä mahdollista tehdä, on taivuttu siihen, että viittomakieli edustuu valokuvin ja suomea käytetään meta- ja kirjakielenä. (Sanakirjasta on tosin elektroninen multimedia-versio suunnitteilla.)

Suomalaisen viittomakielen perussanakirjassa on 1 219 numeroitua viittomartikkelia, jotka kuvaavat yleisrekisterin perusviittomistoa, fraaseja ja idiomaattisia

ilmauksia. Tämän sanakirjan ulkopuolelle, myöhempiin erillisjulkaisuihin, on jätetty mm. numeraalit (joilla on erittäin rikas morfologia) sekä ns. polysynteettiset viittomat, jotka edustavat viittomakielissä eräänlaisia morfologisia »vapaita radikaaleja». Ne komponoidaan konventionaalista morfologisista yhdisteistä kontekstin ja lauseyhteyden mukaan, määrättömin eri tavoin.

Kunkin artikkelin alussa on viittoman perusmuoto pysäytyskuvina. Otokset, joita on yhdestä kolmeen, on kaapattu videonauhasta, ja niihin on liitetty liikkeen suuntaa ja tapaa tarkentavia nuolituksia. Edellisen *Viittomakielen kuvasanakirjan* valokuviiin verrattuna tulos on luonnollinen: Po-seerauksen ja luonnottoman diktion sijaan viittomat soljuvat kuvissa idiomaattisina niihin liittyvine suunliikkeineen ja kieliopillisine ilmeineen. Viittoman merkitystä kuvaillaan suomenkielillä vastineilla, joita on monesti toistakinkymmentä puolipistein ryhmiteltyinä, yleisemmästä harvinaisempaan merkitykseen edeten; toisistaan poikkeavat, semanttiset sukulaismerkit on erotettu toisistaan numeroin. Paikoin viittomakuviin on jouduttu liittämään sanallisia tarkennuksia pysäytyskuvassa huonosti näkyviin suun- tai kädenliikkeisiin. Lisäksi artikkeleissa on joskus huomautuksia viittoman tyyliarvosta, jos tämä poikkeaa neutraalista asiatyylisestä. Artikkeleihin on myös kirjattu tietoa viittoman rinnakkaismuodoista ja niiden tuottamiseen liittyvästä fonologisesta variaatiosta (esim. vaihtoehtoisista liikkeistä ja käsimuodoista tai -muodostelmista) sekä kieliopillisesta muuntelusta, mm. joidenkin verbien aspektuaalisesta vaihtelusta. Aina sitä ei kuitenkaan ole huomattu merkitä, artikkeleista 341 (**uudelleen, toistaa**) ja 345 (**odottaa**) maininta puuttuu. Kussakin artikkelissa on lisäksi viittomien käyttöyhteyksiä kuvaavia suomenkielisiä lauseita, joista viittoman

sanallinen vastine on lihavoitu. — Esimerkkilauseet ovat siis käännöksiä niistä konstruktioista, joita viittomakieliset sanakirjantekijät ovat tuottaneet kunkin lekseemin ympärille. Niiden avulla on pyritty selventämään viittoman merkityskenttää, fonologista variaatiota ja syntaktista käyttäytymistä.

Valitettavaa on se, että juuri tämä kaikkein olennaisin tieto viittomista jää sanakirjan käyttäjien ulottumattomiin siksi, kunnes multimediasanakirja julkaistaan, sillä kymmenien videokasettien myyminen sanakirjan ohella ei olisi kaupallisesti mahdollista. Kieltä taitamatonta suomenkieliset esimerkkilauseet auttavat yhtä vähän kuin suomen kielen sanaston kuvailu englanniksi valistaisi vierasmaalaista. Mutta yhtäältä, yksi viittoma – yksi sana -sukupolvelle artikkelien esimerkit ovat opettavaisia: tuo piiloparadigma lienee nimittäin yksi syy siihen, että tulkit tuskailevat kääntämisen viittomakieleltä äidinkielelle olevan vaikeampaa kuin suomesta vieraaseen viittomakieleen (ks. Annala 1997: 6–10, Jantunen 1998: 2–4)! Toisaalta suomea vieraana kielenä taitavat viittomakieliset kohtaavat viittomien vastineissa ja esimerkkilauseissa sen huikkeen variaation, jona viittoma voi suomen kielessä edustua.

Entisiin sanakirjoihin verrattuna radikaaleinta on viittomien uudenlainen ryhmitely- ja hakujärjestelmä, joka perustuu viittomien fonemaattisiin rakennepiirteisiin. Tämän kaltaista viittomajärjestystä, tosin ei näin loppuun asti vietyä, on noudatettu mm. amerikkalaisen ja brittiläisen viittomakielen sanakirjoissa (Stokoe, Casterline ja Croneberg 1960, Brien 1992). Sanakirjan lopussa on lisäksi suomalainen sanahakemisto, jonka kautta vastaavat viittomat löytyvät artikkelinumeron perusteella. Viittoman voi kuitenkin löytää tietämättä mitään sen suomenkielisestä merkityksestä, vain käsimuodon, paikan ja liikkeen pohjalta. ▷

Kirjan kannessa on erinomainen hakupuu sekä käsimuotoryhmien sisällysluettelo etsijän tukena. Liikkeen ja paikan symbolit löytyvät puolestaan joka sivun reunasta, ja ne toistuvat loogisesti kunkin käsimuotoryhmän kohdalla. — Tämän hakujärjestelmän kehittämisessä ja sanakirjan viittomien fonemaattisessa analyysissä on Leena Savolainen Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksesta tehnyt valtaisan ja perusteellisen työn.

Suomalaisen viittomakielen perussanakirja kilpaili oikeutetusti ilmestymisvuonnaan Tieto-Finlandiasta. Palkinto jäi saamatta, sillä ulkopuolisen on ehkä vaikea havaita ja arvostaa sitä jokaisen viittomartikkelin valmistamiseen liittynyttä suunnatonta ajattelutyötä, jota ovat joutuneet tekemään niin sanakirjan tekoon palkatut kuin myös monet neuvoa antavat työryhmät ja asiantuntijaelimet. Syvällisiä keskusteluja on käyty niinkin triviaaleilta tuntuvista, mutta hätkähdyttävän vaikeiksi osoittautuneista perusasioista kuin siitä, millainen on lekseemin perusmuoto: alkaako viittoma esimerkiksi tiukasta vai löysästä nyrkistä, tai alkaako tietyissä viittomatyypeissä liike siitä, kun artikulaattorina toimiva käsi lähestyy viittomapaikkaa, vai vasta siitä, kun se koskettaa pintaa.

Pitkään ei ehditty pohtia sitä, voiko arkityylisten viittoman vastineena pitää suomalaisia lääketieteen termejä taikka neutraalin, normaalirekisterisen viittoman vastineena slangi-ilmausta. Sanakirjaa lukiesani olen yhä sitä mieltä, että automaattisesti näin ei voi tehdä. Jostain syystä kieli-intuitiotani vastaan rikkoo se, että **kuukautiset**-viittoman vastineena on myös 'menstruaatio' (artikkeli 570). Toisaalta artikkelin 95 **herkkä**-viittoman yhdeksi merkitykseksi on konventionaalistunut myös 'allergia, allerginen', mitä ei ole huomattu ottaa mukaan. Teoksessa taajaan viljellyt slangi-käännökset antavat mielestäni väärää tietoa

viittoman sanakirjamuodon tyyliarvosta, vaikka ne viittomakieliselle lukijalle saatavatkin olla avuksi hänen etsiessään merkitystä suomen sanalle *dösä*. **Bussi, linja-auto**-artikkeleissa (327, 851) tarjotaan vastineiksi *linjurin* ohella myös *dösää* ja *onnikkaa*, vaikka artikkelin 327 viittomassa ei semanttisesti tai tyyllillisesti ole mielestäni minkäänlaista slangi- tai murreävyä eikä artikkelin kontekstiesimerkeissäkään esiinny yhtään tällaiseen käyttöön viittaavaa esimerkkiä. Artikkeleiden 327 ja 851 ero on sitä paitsi vain käsimuoto, vaikka kaksisormisen variantin olisi voinut mainita piirroksella muiden artikkelien tapaan artikkelissa 327. Toisaalta vanhemman sukupolven käytössä olevaa C-käsillä tehtävää synonyymiä, joka sopisi 'linjurinkin' suoraksi vastineeksi, ei ole otettu mukaan. Muita esimerkkejä: Rekisteriltään neutraali **sukset**-viittoma tarvitsee 'hikilaudoiksi' muuttuessaan vähintäänkin erilaisen kasvojen ilmeen ja liikkeen kuin artikkelissa 897 on nyt nähtävissä (toivottavasti videonauhoissa tämä tulee ilmi). Ja artikkelissa 161 **koti, hima** kuvan viittoma on käsittääkseni hyvin korrekti muoto, lähes ylätyylinen, eikä siitä saa mielestäni millään muotoa modifioitua 'himan' vastinetta!

Joistakin artikkelien sisällöistä olen myös eri mieltä. Viittomien perusmerkitysten tutkiskelu lienee paikoin jäänyt kesken, sillä esimerkiksi artikkelin 87 viittoman merkitys neutraalimuotoisena on mielestäni 'vaatimaton, tavallinen, keskinkertainen' eikä sanakirjaan päämerkitykseksi nostettu **elämää nähnyt**, joka on vain yksi niistä johdoksista, joita viittomasta voidaan liikkeen ja suuhahmon modifikaatiolla muodostaa. Sanakirjan kaksikäätisten viittomien yhteydessä mainitaan usein se, että ne voidaan suorittaa myös yksikäätisenä. Artikkelin 211 **koulu**-viittomasta ei sanota, että se voitaisiin tehdä myös yhdellä kädellä; sen sijaan yksikäätinen *koulu* on

viety **lukea**-verbin paralleeliksi merkitykseksi (artikkeli 44). **Peruskoulu** on puolestaan omana yhdysviittoma-artikkelinaan (99), mutta ilman viittauksia **koulu**-artikkeliin, jonka suomenkielisissä esimerkeissä mainitaan kylläkin samaan tapaan rakentuvat yhdysviittomat *esikoulu* ja *korkeakoulu* mutta ei *peruskoulua*. *Ammattikoulua* ei sanakirjassa ole, ei edes **ammat**-**ti**-viittoman alla (294).

Kaiken kaikkiaan kirjan tekijät ovat tehneet suurenmoista työtä ja osoittaneet harvinaista teoreettista ymmärrystä viittomakieltä kohtaan. Vasta tästä teoksesta voi viittomakielen sanaston tutkimus jatkua. Lukijoiden on vain muistettava se, että tämän sanakirjan tarkoitus ei ole ohjailla vaan kuvailla nykykeinoin ja käytettävissä olevin välinein sitä kieltä, jonka ovat kollektiivisesti tunnistanee yhteisekseen ne sanakirjan teossa mukana olleet henkilöt, jotka ovat kasvaneet viittomakieleen monen sukupolven käten keskellä. ■

PÄIVI RAINÖ

Sähköposti: *paivi.raino@helsinki.fi*

LÄHTEET

- ANNALA, JOHANNA 1997: Huomioita tulkauksen ihmeellisestä maailmasta. – Käsillä kääntäjät, Kuurojen Liiton Viittomakielikeskuksen lehti 4/1997 s. 6–10.
- BRIEN, DAVID (toim.) 1993 [1992]: Dictionary of British Sign Language/English. Faber and Faber, London.
- HIRN, DAVID FREDRIK 1910, 1911, 1916: De dövstummas åtbördsspråk i Finland – Kuuromykkäin viittomakieli Suomessa I–III. Finlands Dövstumförbunds Förlag, Helsingfors.
- HIRN, DAVID FREDRIK 1913: Puheesta kuuromykkäinkoulun 50-vuotismuisto-

juhlassa. – Elämäkerrallisia muistiinpanoja K. O. Malmista sekä hänen kirjoitelmiaan ja kirjeitään s. 101–103. Suomen Kuuromykkäin Liitto, Helsinki.

JANTUNEN, TOMMI 1998: Oppia viittomakieltä? Ymmärtää viittomakieltä? – Käsillä kääntäjät, Kuurojen Liiton Viittomakielikeskuksen lehti 4/1998 s. 2–4.

Laki N:o 969, Laki Suomen Hallitusmuodon muuttamisesta. Annettu Helsingissä 17. päivänä heinäkuuta 1995.

MALM, CARL OSCAR 1852: Om de döfstumma, deras psychiska tillstånd, språk och sättet att undervisa dem. – Helsingfors Tidning. [Käännös teoksessa Elämäkerrallisia muistiinpanoja K. O. Malmista sekä hänen kirjoitelmiaan ja kirjeitään s. 64–76. Suomen Kuuromykkäin Liitto, Helsinki 1913.]

STOKOE, WILLIAM C. – CASTERLINE, DOROTHY C. – CRONEBERG, CARL G. 1973 [1965]: A dictionary of American Sign Language on linguistic principles. Linstok Press, Silver Spring MD. Viittomakielen kuvasanakirja 1973 [1977]. Kuurojen Liitto r.y.

Viittomakielen sanakirja 1965. Suomen Kuurojen Liitto ry., Hämeenlinna.

WALLVIK, BRIGITTA 1997: ...ett folk utan land... Döva och hörselskadade barns stödförening r.f., Österbottningen.

WICHMANN, OSSIAN 1913a: K. O. Malmin lapsuus ja kouluaika. – Elämäkerrallisia muistiinpanoja K. O. Malmista sekä hänen kirjoitelmiaan ja kirjeitään s. 12–19. Suomen Kuuromykkäin Liitto, Helsinki.

— 1913b: Malmin koulu Porvoossa. – Elämäkerrallisia muistiinpanoja K. O. Malmista sekä hänen kirjoitelmiaan ja kirjeitään s. 20–27. Suomen Kuuromykkäin Liitto, Helsinki.